

LEXIKAI ÁTVÁLTÁSI MŰVELETEK A JOGI-KÖZIGAZGATÁSI JELLEGŰ SZAKSZÖVEGEK SZERBRŐL MAGYARRA TÖRTÉNŐ FORDÍTÁSAIBAN

UDK=81'25:34(497.113)=511.141

Új kutatási eredményeket közlő tanulmány (Original scientific paper)

JUHÁSZ TÓTH TÍMEA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

timea.tot.juhas@ff.uns.ac.rs

Rezümé

A Vajdaságban érvényben lévő jogszabályok fordítását a nemzeti kisebbségi nyelvekre a Tartományi Fordítószolgálat végzi, majd ezeket a Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapjában teszik közzé. Ez a tanulmány az említett lapban közzétett jogi-közigazgatási jellegű szakszövegek szerbről magyarra történő fordításait vizsgálja, különös tekintettel a fordító által alkalmazott lexikai átváltási műveletekre. A szakmai szövegek fő célja az információ pontos és egyértelmű átadása, melyben kulcsfontosságú szerepet játszik a szak kifejezések használata. Emiatt a laikusok számára a szakfordítások gyakran egyszerű behelyettesítésnek tűnhetnek. Azonban a jogi-közigazgatási szövegeknél a fordítónak be kell tartania a fordításukra vonatkozó szigorú elveket, így nem mindig áll rendelkezésére az átváltási műveletek teljes skálája.

Kulcsszavak: magyar nyelv, szerb nyelv, szakfordítás, lexikai átváltási műveletek, Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja

Abstract

The translation of legal acts in force in Vojvodina into the languages of national minorities is carried out by the Provincial Translation Service, which is then published in the Official Gazette of the Autonomous Province of Vojvodina. This study examines the translations of legal and administrative texts from Serbian into Hungarian published in the aforementioned gazette, with a particular attention to the lexical shift operations applied by the translator. The main purpose of specialized texts is the precise and unambiguous communication of information, in which the use of technical terminology plays a key role. For this reason, specialized translations may often seem like simple substitutions to lay readers. However, in the case of legal and administrative texts, the translator must adhere to strict principles governing their translation, so the full range of transfer operations is not always available.

Keywords: Hungarian Language, Serbian Language, specialized translation, lexical shifts, Official Gazette of the Autonomous Province of Vojvodina

1. Bevezetés

A tanulmány jogi-közigazgatási jellegű szakszövegek szerbről magyarra történő fordításának elemzésével foglalkozik, ezen belül pedig a lexikai átváltási műveleteket mutatja be. Vajdaságban a hatályos jogszabályok fordítását a nemzeti kisebbségi nyelvekre a Tartományi Fordítószolgálat végzi, majd azokat a Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapjában teszik közzé, így a korpuszt az említett lapban megjelentetett adminisztratív szakszövegek fordításai képezik.

A korpuszt két igen különböző – a magyar és a szerb – nyelv szövegei alkotják: a magyar és a szerb nyelv. Ezek eltérő felépítése hatást gyakorol a fordítási folyamatokra. Vajdaságban a mai fiatal generáció kevésbé kétnyelvű, és nem ismeri a társadalmi környezet nyelvét. További problémát jelent, hogy bár aránylag jól beszélnek a hivatalos köznyelvet, nem ismerik annak terminológiáját (ANDRIĆ 2019: 76).

A Tartományi Fordítószolgálat munkatársainak nap mint nap szembesülniük kell a jogi-közigazgatási szakszövegek bonyolult szerkezetével, a szoros határidőkkel és a munkaerőhiánnyal. Mindezek mellett további nehézséget jelent, hogy a magyar és a szerb nyelv sajátos szerkezetű, ami tovább nehezíti a feladatukat. A lényeges fogalmak pontos értelmezéséhez alapos kutatásra van szükség, elsősorban szakirányú végzettséggel rendelkező személyek részéről. Fontos megjegyezni, hogy a fordítók és a lektorok közül csak kevesen rendelkeznek jogi végzettséggel, és még ők sem jártasak minden területen, csak azokon, amelyekre szakosodtak (HORVÁTH 2019: 220). Vajdaságban a szakfordítók számára további kihívást jelent, hogy Szerbiában nincs intézményes fordítóképzés sem magyar, sem bármely más nemzetiségi nyelvre, ennek eredményeképpen a magyar jogi szaknyelv elsajátítása elsősorban önerőből történik: szemináriumokon, konferenciákon, műhelymunkák keretében vagy mentoráltként a még többnyelvűen működő szocialista Jugoszlávia fennállása idején végzett ügyvédek, bírók, közigazgatási jogászok, fordítók, nyelvészek segítségével (BERETKA–LULIĆ 2021: 161).

2. Elméleti keret

A szakmai szövegek expliciten kódolnak egy olyan üzenetet, amelyben az információközlés pontossága az elsődleges cél, és a nyelvi kifejezésekhez kötődő (szándékolt) asszociációk, célzások, ironikus vagy metaforikus kifejezések csak véletlenszerűen fordulnak elő: a kommunikációnak nem célja, hogy a jelentések egy részét arra bízza, hogy az olvasó mit következtet ki a nyelvi jelekből (HELTAI 2008: 8–9). Az adminisztratív szövegek fordítása során a fordítónak nem mindig áll rendelkezésére, vagy nincs szüksége a fordítási technikák széles skálájára, hiszen számára másodlagos a szöveg stílusa, arra törekszik, hogy megtalálja a forrásnyelvi kifejezéseknek a megfelelőit a célnyelven, de ennek ellenére ő sem fordíthat csak „szó szerint”.

A jogi nyelvhasználat pontosítani akarja, ami a hétköznapi nyelvben nem precíz, illetve meg akarja határozni, ami a hétköznapi nyelvben nincs meghatározva, ezt viszont sokszor a megfogalmazás bonyolultsága árán éri el, tehát a pontosság ára a feldolgozási erőfeszítés növekedése (HELTAI 2004: 27).

Klaudy Kinga szerint az átváltási műveletek definícióját kétféleképpen lehet megközelíteni: vagy mindent átváltási műveletnek tartunk, amit a fordító annak érdekében végez, hogy a forrásnyelvi szövegből célnyelvi szöveg legyen, vagy pedig csak ott beszélünk átváltási műveletről, ahol a két nyelv rendszerében vagy nyelvhasználatában olyan különbségek észlelhetők, melyek kerülőutakra kényszerítik a fordítót (KLAUDY 2018: 4). Jelen dolgozat az említett műveletek négy fő csoportjából (grammatikai, lexikai, pragmatikai és stilisztikai) a szavak szintjének a forrásnyelvről a célnyelvre irányuló átültetésének módját, technikáit vizsgálja, így a továbbiakban ezek részletezése következik. A lexikai átváltási műveleteknek az a lényegük, hogy a fordító, aki tudja, hogy milyen szabályok alapján vonatkoztatják a forrásnyelvi jelet a valóságra a forrásnyelvi beszélők, olyan célnyelvi megfelelőt keres, melyet az általa ismert célnyelvi szabályok alapján remélhetőleg ugyanarra a valóságszeletre fognak vonatkoztatni a célnyelvi beszélők (KLAUDY 1994: 105–106). A szakszövegek egyik jellegzetessége a terminusok használata, azokat pedig a fordítónak nem kiválasztania kell, hanem csak megtalálnia és egyszerűen behelyettesítenie, így általuk a szakszövegek egyértelművé válhatnak.

A fordítási átváltásokat a szakirodalom néhány szempont szerint osztályozza. A műveletek jellege és oka szerinti osztályozás alapján a lexikai átváltási műveletek általában a következők (ERDEI 1979, RECKER 1974, idézi KLAUDY 1994: 100):

1. differenciálás és konkretizálás (a forrásnyelvi szó különböző jelentéseinek megkülönböztetése, majd egy szűkebb jelentésű megfelelő kiválasztása),
2. generalizálás (a forrásnyelvi szó jelentésének bővítése),
3. értelmi kiterjesztés (például valamely folyamat okát kifejező forrásnyelvi szó felcserélése következményt kifejező célnyelvi szóval),
4. antoním fordítás (negatív előjelű forrásnyelvi szó felcserélése pozitív előjelű célnyelvi szóval vagy fordítva),
5. teljes átalakítás (a forrásnyelvi szó felcserélése egészen más jelentésű célnyelvi szóval),
6. kompenzálás (valamely forrásnyelvi szó jelentésének más helyen és más eszközökkel való visszaadása).

Ez a felosztás bővíthető, illetve redukálható, ez viszont már a nyelvpároktól és a fordítási irányoktól függ. Klaudy Kinga (1994: 199–283) az angol–német–francia–orosz–magyar nyelvpárok vizsgálata során a következő csoportosítást állította fel:

1. jelentések szűkítése,
2. jelentések bővítése,
3. jelentések összevonása,
4. jelentések felbontása,
5. jelentések kihagyása,
6. jelentések betoldása,
7. jelentések felcserélése és az antoním fordítás,
8. teljes átalakítás,
9. kompenzálás.

Jelen dolgozat forrásnyelve a szerb, célnyelve pedig a magyar, így a lexikai átváltási műveletek csoportosítása és bemutatása a nyelvpárok adta lehetőségek alapján történik. Figyelembe kell venni még azt a tényt is, hogy a korpusz jogi-közigazgatási stílusa is kihatással lehet az átváltási műveletek alkalmazására. Klaudy Kinga megfigyelése szerint a fordítók jobban szeretnek betoldani, mint kihagyni, jobban szeretnek konkretizálni, mint általánosítani, jobban szeretnek a mondat szintjére emelni mondatszint alatti elemeket, mint mondatszintű elemeket lesüllyeszteni a mondat szintje alá, vagyis jobban szeretnek explicitálni, mint implicitálni (KLAUDY 2018: 7). Ez utóbbi a grammatikai átváltási műveletekre jellemző, és nem képezi a jelen dolgozat tárgyát. A továbbiakban pedig bemutatunk néhány példát az elemzett korpuszból, és megkísérlünk arra a kérdésre is választ kapni, hogy vajon a fentiekben idézett észrevétel jellemző-e a szerb–magyar viszonylatban keletkezett jogi-közigazgatási szakszövegek fordítására is.

3. A lexikai átváltási műveletek bemutatása a fordításokban

A lexikai átváltási műveletek kategóriájába sorolt *jelentések szűkítése és bővítése*ként megjelölt transzformáció háttérében azonos célt fedezhetünk fel: a forrás- vagy célnyelvre jellemző fogalmak részletesebb tagolásának szükségességét. A különbség a két művelet között pedig annyi, hogy szűkítésnél a célnyelvre jellemző a részletesebb tagolás, így a forrásnyelvi jelentést kell szűkíteni, míg bővítésnél ennek ellenkezője történik, tehát a forrásnyelvi kifejezés a részletesebb, amit a célnyelvben kell bővíteni, azaz újra generalizálni, mivel azt nem is lehet (vagy nem is kell) olyan pontossággal visszaadni (vö. KLAUDY 1994: 199, 209). A jelentés szűkítésének műveletét szemlélteti a szerb *vršiti* ige (1), valamint az *organ* főnév (2) fordítása:

- (1). vršiti njegova ovlašćenja – a felhatalmazásait gyakorolja
 nesavesno vrši svoje dužnosti – kötelezettségeit hanyagul látja el
vrši korekciju knjiženja – kijavítja a könyvelést
vrši se uvid – betekintést lehet nyerni
 dostavljanje informacije se vrši pisanim putem ili usmeno – az információ közlése
 írásban vagy szóban történik
- (2). pokrajinski organi – tartományi hatóságok
rukovodioci pokrajinskih organa – a tartományi szervek vezetői

A példákból látható, hogy az említett szavak különbözőképpen szerepelnek a fordításokban. A fordító először megkülönbözteti az adott szó jelentéseit, majd a szövegkörnyezettől függően kiválaszt közülük egyet, ti. azt, amelyik a célnyelvben az adott vonzattal idiomatikusan egyeztethető.

A jelentés bővítésének műveletére a magyar *határozat* (3) főnév fordítása mutat példát, hiszen a forrásnyelvben mint *odluke*, *rešenje*, valamint *zaključak* jelenik meg, de a magyar egységesen *határozat*-nak fordítja:

- (3). sredstva iz člana 1. ove odluke – a jelen határozat 1. szakaszában említett eszközöket
 protiv rešenja o razrešenju – a felmentésről hozott határozat ellen
zaključak, kao akt Pokrajinske vlade – a záró határozat, mint a Tartományi Kormány
 aktusa

Szintetikus morfológiájú célnyelv esetében (amilyen típusú a magyar is) gyakran előfordul, hogy a fordító egyetlen szóval is vissza tudja adni két vagy több forrásnyelvi szó értelmét (KLAUDY 1994: 118) vagy legalábbis kevesebb, mint amennyit az eredeti szöveg szerzője használt. Ezt a műveletet a jelentések összevonásának nevezzük, és erre mutatnak példát az alábbiak (4):

- (4). imajući u vidu – tekintettel a...
 u daljem tekstu – a továbbiakban
 pokrajinski organ uprave (nadležan) za poslove finansija – a pénzügyekért (felelős)
 tartományi szerv
 definicije koje se koriste u ovom uputstvu imaju sledeće značenje – az utasításban
használt meghatározások a következők
 Pokrajinska vlada može održati posebnu sednicu. – A Tartományi Kormány tarthat
 különleges ülést.

Az esetek egy részében a szótár tartalmaz összevont jelentésű megfeleltetéseket is (KLAUDY 1994: 118), viszont a fordító is gyakran folyamodik a két vagy több elemű szakterminus egy szóra történő redukálásához. Az aláhúzott összetevők (4) mutatják, melyek azok az elemek a szerb forrásszövegben, amelyek a magyar fordításban nem szerepelnek. Ezeket a jelenségeket a fordító a magyar megfelelő morfológiai elemekkel (morfémákkal) – szintetikusán – fejezi ki a célnyelvi szövegben általában.

A jelentések összevonásának ellentéte a jelentések felbontása (5). Ez a művelet a vizsgált korpuszban nem dominál, hiszen a célnyelvre, a magyarra (s ugyancsak bizonyos esetekben a forrásnyelvre, a szerbre is) a szintetizáló jelleg jellemző (vö. ANDRIĆ 2009: 112). Viszont gyakrabban fordul elő az az eset, amikor a magyar fordítást funkcióigés szerkezetekkel (mint például az *útfján*) vagy a szöveggörnyezet által megkövetelt ismétlések miatt bővítjük, amit a hivatalos/jogi-közigazgatási stílusnak az egyértelműségre való törekvése kíván meg:

- (5). kojom se omogućava opsežna saradnja – széles körű együttműködést tesz lehetővé
srednje obrazovanje – közép*fokú* oktatás
reševaju direktnim pregovorima – közvetlen tárgyalás útján rendezik
sporazum je potpisan u Novom Sadu – a megállapodás Újvidéken kerül aláírásra

Gyakori lexikai átváltás a jelentések kihagyása vagy betoldása, amelyek alkalmazását az olvasók háttérismerete és az adott kultúra jegyei határoznak meg. A definíció szerint a jelentés kihagyására akkor van szükség, amikor az adott szó a célnyelvi olvasó számára nem jelent semmit, a betoldás során pedig a fordító ezt a szót megmagyarázza (vö. KLAUDY 1994: 125–130). A vizsgált korpuszra nem jellemző a jelentés kihagyásának és betoldásának művelete, ami műfaji és stilisztikai okokkal magyarázható, hogy ezeknek a szakszövegeknek az értelmezése nem bízható az olvasók háttérismeretére, hiszen az üzenetet pontosan és egyértelműen kell átadni. Hasonló a helyzet a Klaudy (1994) által felállított és a jelen dolgozat elméleti keretében felsorolt utolsó három lexikai átváltási művelettel (a jelentések felcserélése és az antonim fordítás, teljes átalakítás, kompenzáció), hiszen ezek is olyan korrekciókat feltételeznek, amelyek valamilyen mértékben kihatással vannak a célnyelvi szöveg jelentésére, illetve értelmezésére, ezt pedig a jogszabályok megszövegezésére és fordítására vonatkozó normák nem részesítik előnyben.

4. Összegzés

A szemlélt korpuszt terminusok és állandósult szókapcsolatok alkotják. A dolgozat elsősorban lexikai szinten vizsgálják, és ebből kifolyólag a lexikai átváltási műveletekre összpontosít, de a magyar és a szerb nyelv szerkezete közötti különbségek folytán folyamatosan fellelhetők a grammatikai, valamint pragmatikai transzfer jegyei is. A lexikai átváltások közül a jelentések szűkítése, illetve bővítése, valamint a jelentések összevonása és felbontása jelent meg. A példák bemutatják, hogy a fordító nem hagyhatja figyelmen kívül a szöveggörnyezetet és a jogi szövegek/aktusok tartalmát sem, hiszen a fordítási folyamat során ki kell választania a megfelelő ekvivalenst a szótárban fellelhető változatok közül.

5. Irodalom

- ANDRIĆ EDIT 2009. Mennyire szintetizáló nyelv a magyar és analizáló nyelv a szerb? *Hungarológiai Közlemények*. 40 (1): 112–126.
- ANDRIĆ EDIT 2019. A szakfordítás gondjai kétnyelvű közösségben. *Hungarológiai Közlemények*. 20 (1): 71–85.
- BERETKA KATINKA – LULIĆ EMIL 2021. A szerb nyelvű és a magyar jogi terminológia helyzete, avagy az ország, ahol előlátják a büdzsé-rebelanszt. In: SZOTÁK SZILVIA, TAMÁS DÓRA MÁRIA (szerk.). *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: OFFI Zrt. 156–174.
- ERDEI GYÖRGY 1979. A gazdasági egyensúly és szerkezet néhány elméleti kérdése. *Közgazdasági szemle*, XXVI. évf. 1409.–1425.
- HELTAI PÁL 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: DRÓTH JÚLIA (szerk.). *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő: Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. 25.–45.
- HELTAI PÁL 2008. Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban. *Fordítástudomány*. 10. (1): 5.–17.
- HORVÁTH PÉTER IVÁN 2019. Hiteles fordítás és terminológia – 1000 szó tükrében. In: SZOTÁK SZILVIA (szerk.). *Diszciplínák találkozása: nyelvi közvetítés a XXI. században*. Budapest: OOK-Press Kft. 220.–246.
- KLAUDY KINGA 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- KLAUDY KINGA 2018. Az átváltási műveletek rendszere. *Modern nyelvoktatás* 24 (2–3): 5–16.
- РЕЙЦЕР ЯКОВ ИОСИФОВИЧ 1974. *Теория перевода и переводческая практика: очерки лингвистической теории перевода*. Москва: Международные отношения